

ÍROTT ÉS KÉPI AZONOSÍTÓK A képkultusz szerepe a Versec környéki magyarság fennmaradásában

Az alábbiakban a népi vallásosság kutatásának földrajzilag arról a területről esik szó, amelyről nem túl sok adat áll rendelkezésünkre. A kérdéskörrel a nagy távolság miatt kevés kutató foglalkozott. A magyarországi kutatások Székelykeve és Kovin (Kevevára) vallásos életével foglalkoznak.¹ A hazai kutatók közül Silling Istvánt kell említenünk. A területileg közel eső, de országhatárral elválasztott Máriaradna felkeltette a néprajzkutatók érdeklődését,² a Versec környéki települések tanulmányozása azonban még a néprajz adóssága.

A Versec környéki településeket két csoportra kell osztanunk. Az egyik, ahol a magyarság lélekszáma a településen belül a többségi nemzetet képezte a falu más nemzetiségű lakosaival szemben:

- Fejértelep (Susara) 66% magyar, lakosok száma 470
- Udvarszállás (Dobričevo) 85% magyar, lakosok száma 265
- Székelykeve (Škorenovac) 80%, lakosok száma: 3213

A másik terület, ahol a településen belül is kisebbséget képezett a magyarság:

- Versecvát (Vatin) 31%, a lakosok száma: 316
- Nagyszered (Veliko Središte), 8.84%, a lakosok száma: 1584
- Temesvajkóc (Vlajkovac), 20%, a lakosok száma: 1328

(Az adatok az 1991-es népszámlálás adatai, Vajdasági Magyar Kalendárium, Szabadka 1998)

Mindkét településcsoport az asszimiláció folyamatába lépett, ezért kutatásom szempontjainak a még fellelhető írott és képi azonosítókat jelöltem meg. Azokat a képi, kézíratos és nyomtatott tárgy-együtteseket vizsgáltam, amelyek a család és a személy életében megtartó erővel rendelkeznek.

Az egy nyelvet és egy vallást megtartó településeken a korábbi állapotokhoz képest most ismét az egyházhoz és a valláshoz való közeledést tapasztalhatjuk, bár ez a közeledés igencsak egysíkú, többnyire az idősök gyakorolják nyilvánosan is hitüket. Az otthon, a családi légkör azonban másról tanúskodik. A házban, ahol a család a mindennapjait éli a szenttisztelet változó képe tapasztalható. Az idősök vallástalanodásról beszélnek, és az okát az általános erkölcsi normák fellazulásában látják. Tény, hogy a fiatalok élettere nem vállalja a kultusz kitarulkozó formáját. Napjainkban egy elkülönülési folyamatnak vagyunk tanúi, ahol a kultikus

¹ Bartha 1992.

² Barna 2001. 229–266.

tárgyak mind gyakrabban jelennek meg azokban a helyiségekben, ahol kevesen fordulnak meg, pl. hálószoza, főzőfülke. Az idejétmúlt szentelmények száműzése megszűnőben van. A középkorostállynál feléled a szentek iránti tisztelet, amely tapasztalataink szerint nem független a település nemzeti összetételétől.

Az ateista társadalmi rendszer (1950–1990) erőszakos hatására a vallás és a szentisztelet funkciója burkoltabb formát öltött. Az akkori kultuszhozordozó rétegek korban mára már előregedtek, ellenben családjaik vállalják és tesznek is azért, hogy vallásuk ismét köztiszteletnek örvendjen.

A lakásokban található bútorzat korosztálytól függően híven tükrözi Jugoszlávia gazdasági fejlődését, s melyet esztétikai értékítélet csak kevés esetben kísért. A hatvanas évek végére (1965) felnőtté vált nemzedék szakít a hagyományos szobabelsővel és felszámolja emléktárgyait. A családi fotók a fiókok mélyére kerülnek, mert a kecskelábas, merev vonalú bútorok nem tűrik meg a barokkos szentképeket és a szakrális tárgyakat a falon, vitrinen. Merevség, ridegység áramlik a lakásokból. Csak az idősek ragaszkodnak emléktárgyaikhoz és a gyermekkorból fakadó vallásos életmódra utaló külső jelek megtartására. A forrás, amiből táplálkoznia kellett volna az ifjú nemzedéknek megszakadt. A régi fotók, mint családi ereklyék eltűnnek, s ezáltal elvesz a lélektani erő, amely táplálná a család összetartozását. Hiányzik az epikus tartalom, amely továbbadná a múlt történéseit, s a technika gyors beépülése az otthon melegébe nem ad időt a családdal kapcsolatos események továbbmesélésének beleértve a vallásosságukat felidéző első szent áldozási emlékeket, keresztelőket és a bérmlákozást is. A tárgyak nem beszélnek, mert nem hagyják őket. Ez a polgárosult életforma felé való törekvés csak megerősítést kap az erősödő gazdasági felvirágzásban és az új ateista ideológiában.

Az elmondottakon kívül a téma aktualitását meghatározza a harminc évvel ezelőtt megszüntetett magyar nyelvű oktatás következménye is. Azóta a hat település közül négyben felnőtt egy nemzedék, amely természetesnek veszi, ha oda-haza is szerb nyelven beszélnek. De a kutatás időszerűségét szolgálja az is, hogy él még az a nemzedék, amely hamisíthatatlanul emlékszik az etnikai identitást megalapozó életmódra, akiknek gyermek és ifjú korában a magyar és vallásos magatartás természetes volt.

A dél-bánáti magyarok alkalmazkodása a társadalmi változásokhoz helységenként változó. Naptári ünnepeik rendszerébe sok helyen tudatosan építik be a velük egy közösségben élő más nemzetiségű népek vallási ünnepeit, s az ezekhez fűződő hagyományokat.

Versecvát – Vatin

Vatinban a havonta egyszeri szentmisén 15–20-an jelennek meg. Ők mindkét templomba eljárnak. A templom gondnoka Kálnok Rozália 1951-ben született. Otthonában többnyire szláv szerzetesek ikonjai láthatók a falon. A házat, ahol most laknak szerbektől vásárolták, s a megvásárolt ház védőszentjét az új lakók továbbra is megtartják, megöröklük, mint a ház örökös oltalmazóját.

A védszentünnepek öröklési módja lokálisan változik. Közép-Bácskában többnyire csak férfiágon öröklődik. Vatinban a védszentünnepek a háznak az ünnepe, s az odaköltöző az ott honos védőszentet magáénak kell, hogy tekintse.³

A háznak, ahol Kálnokék előzőleg laktak Sveti Arandža (Szveti Árándzsá) volt a védőszentje, magyarul Szent Mihály Arkangyal. Jelenlegi házuk Sveti Nikola (Szent Miklós) oltalma alatt áll. Sveti Arandža minden év november 21-én van. Ezen a napon csak elmennek a pravoszláv templomba, részt vesznek a szentmisén, a pópa megáldja őket, s ezzel az ünnep megtörtént. Más külső megnyilvánulási formája nincs, mivel már nem laknak abban a házban. Sveti Nikolát december 19-én ünnepelnek. Ezen a napon zsírosat nem fogyasztanak, a szerb pap házhoz megy és megszenteli a házat.

Lakószobájukban, ahol az életet élik, s amely a mindennapok eseményeinek is a színtere egymás mellett láthatjuk Sveti Nikola ikonját és Szűz Mária és a Szent Antal szentképeket (30×20 cm átmérő). A két fiú nem beszéli az anyanyelvét, de Zoran (Zoltán) a pénztárcájából egy kis medált vesz elő, amelyet mindig magánál tart. Szent Antalt ábrázolja és az édesanyja hozta a tekiai búcsúból, 1985-ben.

A keleti ortodox és a katolikus naptár különbözősége miatt a karácsonyt és húsvétot a magyar családok mindkét alkalommal megünneplik. Mindkét alkalommal részt vesznek az ünnepi szertartáson.

Vatinban a fellelhető szentképek javarészt esküvői ajándékként kapták a nyoszolyó lányoktól, az esküvői komáktól, s amelyeket hűségesen őriznek. A vallási és etnikai magatartás tudatos kifejezői a szentképek, s amelyeknek további sorsukról bizonytalanok a tulajdonosok. Az elmúlásra ítélt faluban az idősök magányosan élnek, az elvándorlás a nagy városokba (Versecre) és külföldre nemzetiségétől függetlenül rohamos lélekszámcsökkenéssel jár. Kegytárgyaikat, ha a fiatalok nem tartanak rá igényt a templomnak ajándékozzák. S mi lesz a templommal hívek nélkül?

Kegytárgyaik a szenteltvíztartó, hajó (árbócán a szenvedő Krisztus), fémkeretben Szűz Mária a vatiniak régi búcsúzarándoklatait idézik: Tekia, Versec, Doroszló és a közelmúltból Medjugorje. A népi vallásosságnak ezt a természetes megnyilatkozási formáját, azaz a búcsújárást az elmúlt néhány évben már csak a fiatalok gyakorolják, annak ellenére, hogy nem beszélnek anyanyelvüket és hogy mindkét vallást gyakorolják.

A verseci búcsújárás és kegytárgyak ajándékozása Vatinban megőrizte folytonosságát.

A mindkét vallás szentjeihez fűződő kultuszban a szoros együttélés formáját és a többségi nemzethez való alkalmazkodást fedezhetjük fel. A pravoszláv hitre való áthajlás okát a katolikus lelkészhiánnyal is magyarázhatjuk. Az érzelmi kötődés további irányvonalát az ortodoxia fogja Vatinban betölteni.

Külön említést érdemel a Kisboldogasszony templom, amely negyven négyzetméterével s a benne kiteljesedő szentek kultuszával, a kilenc szentképpel és a kegytárgyaival az elmúlt század Vatin magyarságának katolikus vallásosságát őrzi és történelmet idéz. Itt a szentek iránti tisztelet – ideértve a szentek ábrázol-

³ Kiss 1988. 111–116.

lását is – nem aktualizálódott, nincsenek fogadalmi táblák, nincsenek új gyertyatartók, lobogók, a Kisboldogasszony templomban megállt az idő!

A templom falain található kilenc kép a világegyház szentjei közül csak Jézust és az Istenanyát, Máriát ábrázolja. Az Istenanya megnevezést egyedül csak itt hallottuk az adatközlőtől.

Udvarszállás

„Mink hozzá vagyunk kötve az Istenféléshez.”

A kettőszázötven lélekszámú település a rendet, a tisztaságot tükrözi. A dicséretre tömören válaszolnak: Elvégre magyarok vagyunk. A templom előtt álló fészületnél friss virág, az útszéli keresztet gondozott virágágyás övezi. Jó érzés hatja át az idelátogatót. Azután, ahogy megelevenednek az életrajzok az első benyomás anakronisztikus képpé változik. A fiatalok, hogy elkerüljék az endogámiát a közeli nagyobb településekre (Versecre, Fehértemplomra, Strazara) költöznek és keresnek boldogulást. A magára maradt kis közösségben a parasztfiúk Macedóniából hozatnak feleséget ötezer márka ellenében. „Ez még mindig jobb, mintha beköltözik a városba, mondogatják, mert az már ide vissza nem jön, de ezek elmagyarosodnak.” Most született egy kislány, s katolikus szokás szerint megkeresztelték, s a macedón anya is eljár vásárnaponként a templomba.

Udvarszállás megtartó ereje lakosainak vallásos létében rejlik. Ezt determinálja a lakásokban található szakrális tárgyak sokasága is. A tagadhatatlan kiveszést, megszűnés folyamatát megpróbálják vallási tartalommal felruházni. A képi ábrázolások, az utóbbi húsz évben megjelent imakönyvek, zsoltárok, szentek életéről szóló könyvek kommunikációs kapcsolatot jelentenek a transzcendens világgal, számukra a jelent és a száműzött jövőt teszi elviselhetőbbé.

Mink hozzá vagyunk kötve az Istenféléshez – vallják az ottmaradt idősök. A vitrin tetején fősorakoztatott emléktárgyak a templombúcsú emlékeit idézik. Másfelől az elszármazott családtagok ajándékai, szuvenírek. A hívőkkel folytatott beszélgetéseket partikulárisan elemezve megállapíthatjuk: a képecskék, a tárgyak érzelmi töltésű tartalommal vannak felruházva, s életük napi vallásosságát csak a tárgyak történeti ismeretének kontextusában vizsgálhatjuk. Csak ezek ismeretében érthetjük meg az idegen kultuszformák átvételét⁴

Távolabbi búcsúhelyekre nem járnak, csak, ha a verseci plébános megszervezi részükre az utazást. Így jutottak el Bánátopolyára, Doroszlóra és Medjugorjéba. Természetesen nem mindenki, csak néhányan a verseciekhez társulva. Talán éppen a távolabbra eső búcsúhelyekre való zarándoklat hiánya erősíti fel bennük a környező kis települések templombúcsúinak látogatását.

Szentmise havonta egy alkalommal van, a verseci plébános jár ide is ugyanúgy, mint Vatinba. Ünnepeiken minden alkalommal van szentmise, a többi vásárnapokon pedig a kántortanító helyettesíti a papot.

⁴ Tuskés–Knapp 2001. 22.

Fejértelep

Lakosairól külön is szót kell ejtenünk. Náluk a legkifejezőbb a köztes identitás. Mindkét nemzeti magatartásformához ragaszkodnak. Az 1994-ben felszentelt templomukat kevesen látogatják. Szentmisére alig harmincan járnak. Karácsonykor megtelik a templom, ilyenkor hetvenen is vannak. Nincs szentkép-kultusz, a piacozás, a megélhetéssel járó problémák eluralták életüket. A gyerekek Uljmára járnak iskolába, ezért nem idegen számukra a másik nemzet – románok és szerbek – szokásvilága. Szívesen látogatják a környék falvainak búcsúit, a pravoszláv Svekovaniját Uljma, Izbište és Dupljaj településeken. Ezekben a pravoszláv ünnepeken való részvételt, megjelenést nem nevezhetjük zarándoklatnak, mert vallási tartalommal nem rendelkezik mivelhogy nem vesznek részt a templomi igehirdetésen. Inkább a szórakozás, a kikapcsolódás vezérli őket, a nyárson sülték és bazárosok tarkasága a szórakozást és nem a bűnbánatot sugallja. A bazárosok asztalain a pravoszláv szentek ikonmásolatai garmadával találhatóak. Az ízléses kivitelezéstől (szolid képeretben) a legfurcsább előfordulási tárgyakon, pl. borosüvegen, ötágú csillagban is előfordulnak. Következtetésképp elmondhatjuk, hogy a szerb közösségekben is gyengült a kultusz iránti ragaszkodás. A szórakozás és az üzleti szféra uralja búcsúikat.

A fiatalok gyakran látogatják ezeket a sekovanijákat (szekovánijá), mert mint mondják, jó alkalom a kikapcsolódásra. Emlékvilág, elsősorban a szülőknek olyan tárgyakat ajándékoznak, amelyeknek használati funkciója is van: hőmérő, sótarló. Az egyén önazonossága (nemzeti öntudata, ideértve magyar és katolikus vallási identitását) és a társadalmi környezet kapcsolata összefonódik. Sok helyen háttérbe szorul a nemzetre és vallásra jellemző határozott szokásvilág. Az emléktárgyakat a szülők őrzik, az idő múlásával mind kedvesebbé válnak. Jel, üzenet ez a környezet és az egyén viszonyáról. Egy életforma, amely lassan kezd autentikussá válni.

Az 1991-ben kitört balkáni háborúval párhuzamosan jelennek meg a tereken, vasútállomásokon a román árusok, ahogy itt mondják, az oláhok. Frissen festett szentképek gyorsan eljutottak a magyar családok otthonaiba is (50×70 cm átmérőjű). Nem másról van szó, minthogy a krízisbe jutott emberek érzéseire apellálnak. Több településen is fellelhetők: Fejértelep, Székelykeve, Versec.

Székelykeve

„Ezen a vidéken – írja Nagy György –, hol, sajnos, alig van magyar, erőteljesebb magyar telepekre lenne szükség, melyek a déli határok bástyái lennének, lakosa pedig a magyar állameszme őrei és harcosai.” (1877)⁵

A déli határok bástyáit napjainkban is Székelykeve tartja, 120 év után, 2500 magyar lélekszámával. Az említett idézet akár ma is íródhatott volna. 1883-ban telepítették őket Bukovinából az Al-Duna árterületére, s az új társadalmi tenden-

⁵ Nagy 1999. 11.

ciákhöz ügyesen alkalmazkodtak megőrizvén gazdag hagyományvilágukat. Katolikus székelyeknek vallják magukat. Közigazgatásilag a kubini (Kovin, Kevevára) községhez tartozik. Légvonalban közel van Versechez, Fejérteleptől mindössze 33 km választja el. Szerb, bolgár és oláh telepésekkel van körülvéve. Mind ez semmit sem változtatott magatartásukon. Büszkéek vallásosságukra, összetartozásuk erejét is ebben látják. Kevés a vegyes házasság és kevés közösség adott annyi lelkipásztort a Délvidéknek, mint Székelykeve.

Az otthonaikban fellelhető kegyképek sokasága is vallásosságukat igazolja. A legtöbbjük egyszerű nagyüzemi litográfia-sorozat. Feljegyzés, ami a keltezést megőrökítette volna elvéve található. Eredetüket az emlékezet őrzi. Az imakönyvekbe pontosan bejegyezték a családi eseményeket, s ha már az emlékezet kezd elhomályosodni, belenéznek a följegyzésekbe. De nem ez a jellemző. A „klasszikus” szentképek a századelőről erednek, amikor a vallásos kézműipar termékei elárasztják Magyarország területét. Jellegzetes szériaképek, de még egyszerű keretben. A barokkos faragott fa és gipszkeretek később jelennek meg. Ezek a színes nyomatokon prezentált események többnyire lírai hangulatot idéznek. Szokatlan esztétikai rangjukat általában a romantikus háttér biztosította: pl. zöld mezőn, virágzó fákkal a háttérben láthatjuk a Szent családot, ahogy a mező közepén Szent József gyalupadon dolgozik. Valójában így válik a lakás dekorációjává, mert asztalosműhellyel a háttérben közel sem volna ilyen hatásos. Attribútumai az ácsszerszámok adják tudunkra, hogy Szent Józsefről van szó.

A képek nem a csodatevő kegyképek másai, mégis sokszínűségük miatt címszavakban említést érdemelnek: A Szent Család, Szentháromság, Jézus szíve, Az utolsó vacsora, Jézus megáldja a búzamezőket, A nyájat őrző Jézus, Mária megkoronázása, Mária mennybevétele, Mária a kis Jézussal, A törrel átdöfött Fájdalmas Anya képe.

A Szent Annát és Szent Antalt ábrázoló szentkép egy-egy példányát találtuk Faragó Katalin tulajdonában, aki 1943-ban kapta esküvői ajándékba mindkettőt. Szent Anna feje fölött a korong alakú dicsfény látható, karján a kis Szűz Máriával. Szent Anna kultuszának elterjedése a Délvidéken a török hódoltság utáni időre tehető, azaz az úratelepítéstől követhetjük nyomon.⁶ A két kép együttes ajándékozása feltehetően nem véletlen. Szent Annát a népi vallásosság a kedd asszonyának tartja, aki Szent Antallal osztozik a hétnek ezen a napján.⁷ S a második világháború utáni rendszerváltás hatására a kedd, mint dologtíltó nap elveszti jelentőségét, de keddi napokon esténként még ma is elmondanak egy Szent Annához szóló imát.

Szent Antalt karján a kis Jézussal és kezében a liliummal ábrázolják, feje fölött ugyancsak a korong alakú dicsfény. Mint említettük szent képen csak egy helyen találtuk Szent Annát és Szent Antalt. Utóbbi viszont dombormű-sorozatok formájában (porcelán, gipsz) minden családban jelen van az erre a célra kialakított szentsarokban.

A székelykeveiek a szentképek legtöbbjét esküvői ajándékba kapták vagy szüleiktől megörökölték. Elmondásaik szerint nagy szegényen volt, ha egy család-

⁶ Silling 2002. 79.

⁷ Silling 2002. 86.

ban nem volt szentkép a falon. A szuvenir szót nem használják, szájukból csodálatosan hangzanak a következő szavak: *Ez még édes szilimé voót, má hogy tékozónánk el.* (Ez még édes szülémé volt, már hogy tékozólnánk el.) *Majd a gyermekeink tovább őrzik, amikó má mi nem leszünk. Megbeszéltük, de nem is köll ezt mondani, tudják ők ezt úgy is.* (Dani Erzsébet adatközlő, sz.1923)

Ambrus Lajos 1928-ban született. 50 x 40 cm átmérőjű festményt mutat, amit a nagyszüleik hoztak magukkal Bukovinából. Édesanyja 1869-ben született Fogadjisten falucskában, s 1883-ban tizennégy évesen cserélt szülőföldet. A féltve őrzött festmény Krisztus keresztre feszítését ábrázolja. Ez a kép a szívemre nőtt – mondja Lajos bácsi. A kép hátulján, már alig láthatóan ez a szöveg olvasható:

*Mikó Csikbú elindútam
Szüvem se vót úgy búsúltam
Kezem a fejemre kapcsótam
Es magamat úgy sirattam*

– *Ez be van születve az emberbe, hogy megmaradjanak bukovinai magyarnak –* magyarázza Lajos bácsi. – *Jézus Krisztushoz imádkoztunk, hogy segítsen meg bennünket, hogy még egyszer valamelyikünk eljusson Bukovinába. Hát nekem megadta a Jóisten. Most, 2002-ben én vótam ott elsőnek. Életem vágya beteljesedett, úgy vitt a lábam. Én az élet alkonyán vagyok, ezért siettem. Úgy rittam, de vitt a lábam.*

A családi ereklyének számító festmény 130 évtől régebbi. A szentkép különlegessége, hogy a keresztre feszített Krisztus lábai egymás mellett vannak külön-külön odaszegelve. Ez az ábrázolási mód a 12. századig volt jellemző.⁸ Feltételezhető, hogy alkotója lemásolta valahonnan. Krisztus lábainál Szűz Mária, Mária Magdolna és Szent János, mindhármuk feje felett a glória, Jézus lehajtott fejét aureola veszi körül.

Pámel Erzsébeték lakószobájukban nagyméretű olajlenyomattal készült szentképet őriznek. Különös szép kép Szűz Máriáról, keblén a kis Jézussal. A műtárgy sérült, szemmel láthatóak a behorpadások. – Ez a kép már megjárta a purgatóriumot – mondja Erzsébet néni – A német asszonyok megvoltak szorulva a lágerben, és könyörögtek, hogy vegyem meg. Tőlük vettem! Mondtam is, leánykám, ha meghalok ezt Te öröklöd. Ez is egy történelem, ha ránézek.

Kitüntetett figyelmet érdemel. Az igazságszolgáltatás pillanatát ábrázoló szentkép, amelyhez hasonlót nem találtunk a Délvidéken. Erős Antal tulajdona (Erős Antal, adatközlő. sz. 1960-ban, Székelykeve) A képen látható események, tárgyak elvonatkoztatva láttatni akarnak. Ige és ábra együtt van, ami a nyugati ikonográfiai rendnek felel meg. A vallási háttér több képben jelenik meg szimbólumok formájában. Tetten érhető a látomásszerű végítélet, az igazságszolgáltatás pillanata. Középen a Szentháromság és a belőle áradó fény eluralja a képet. A jeleket szöveg is kíséri.

Isten mindent hall, felette egy fül, középen: Isten mindent lát, fölötte a szem, bal oldalt: Isten mindent tud, s fölötte egy könyv, amibe tollal egy kéz ír. E három

⁸ Seibert 1994. 170.

ábra a Szentháromságot idézi. Legfelül az Atyaistent láthatjuk, széttárt karokkal jobb kezében kereszttel.

Középen az Isten keze, kéz, amely tartja a mérleget. Tudjuk, hogy az igazságosság attribútuma a mérleg. Az egyik a gonosz tettek serpenyője, az ördög, kezében pergamenpapírral, a másik serpenyőben egy letérdepelt imádkozó nő, mellette az angyal áll ugyancsak pergamenpapírral a kezében. A mérleg a jó felé billen.

Alul négy kör formájú képecskében két részre tagolva a jó és a rossz cselekedetek. A jobb oldali két kép a jó cselekedet jeleníti meg, két jól öltözött személy adakozik a koldus kalapjába, a másik apró képen a nyugodt, a halállal megbékélt ember nyugszik. A baloldali mozaik képek a gonoszságot ábrázolják, s az ezt követő ördögök, kígyók, lángok martalékvá váló embert. A németnyelvű feliratból a következő olvasható ki: Egy pillanat (a jóság fölött) és Egy örökkévalóság (a gonoszság fölé írva). S mind ezt legalul egy szalaggal a koponya fogja össze keresztbe tett lábszárcsontokkal.

Azután ugyancsak Székelykevéen található még néhány reprodukció, amelynek keltezési idejét kilencven évre datálják a tulajdonosok. Ilyen a Keresztre feszítés a két latorral és az őket körülvevő tömeg. A sötét háttér a halál órájában bekövetkezett napfogyatkozásra utal, a megriadt tömeg menekül, a lovak két lábra ágaskodnak. A másik az Utolsó vacsora, amelyet ugyancsak nem szokványos ábrázolási módban láthatunk.

Fogadalmi képecskék, amelyeket az újmiséis lelkipásztoroktól kapnak több tucatra tehetők. A fiatal felszentelt papok első miséjén való részvétel kultuszszámba megy a Versec környéki magyarságnál. A tőlük kapott szentképeket imakönyveikben őrzik. Talán a törődés, talán a személyes találkozás, a kapcsolat az, amire szükségük van az ott élő katolikusoknak. Azt vallják, a szentképek megóvják őket a bajtól, s amikor imádkoznak kezükben tartják. Az újmiséis papokkal lefényképezkednek, s a képet olyan helyre teszik, hogy látható legyen mindenki számára. Évtizedek múlásával is szeretettel emlékeznek és beszélnek ezekről a nem mindennapi eseményekről. A képecskék kívánalmakat hallgatnak meg és továbbítanak a Mindenható felé, melyekről írásos emlék nincs, csupán a szájhagyományozódás útján szerez róla tudomást az utókor.

Feljegyzéseik régi füzetlapokon, naptárok hátsó oldalain találhatóak. Olykor füzetecskét (noteszt) is találunk, de nem jellemző, hogy ily módon rendszerezik mindennapjaikat. A szülétől, dédmamától tanult csángó énekek a füzetlapok fellapozásával „Székelen” (Székelykevéen) még felhangzanak. Máshol már nem.

A kéziratos feljegyzések tartalma az emberi élet fordulóit jegyzi, ki mikor született, ki mikor távozott örökre a családból. A házasságkötést a hatvanas évektől ritkábban jegyzi, erre tanúságként szolgálnak a fényképészek által szerkesztett kispolgári, giccses meghívók. Ezek a meghívók híven tükrözik az egyháztól való eltávolodást.

A feljegyzések túlnyomó többségében a rózsafűzér titkokat találjuk. A hozzájuk fűződő megjegyzés: Édesanyám nagyon vallásos volt, a rózsafűzér társulathoz tartozott. Azért őrzöm, mert ez még az ő kézírása.

„Örökös rózsafűzér-Ima-jegy

Én Erős Antal a bold. Szűz Mária tagja, imaórámat tartom JANUÁR hónapnak 10-dik napján 3 órától kezdve 4 óráig: hogy kérjem az Istent, adna boldog kimúlást az akkor haldoklóknak! Amit remélek a magam részére is, ha majd elérkezik utolsó óráim.”

Nagyszered

Szered már elveszett – mondogatják az ott élő magyarok. Harmincöt házban laknak még az őslakosnak számító magyarok, vallásukat tekintve katolikusok. Minden házban ketten vagy egyedül tengetik életüket. A fiatalok elvándoroltak, vagy egyes házasságban a magyar szülőktől külön laknak. Ez íratlan törvény, mely különösen érvényes a magyar feleségek esetében. Ezáltal megszakad a hagyomány, az unokáknak nem áll módjukban együtt élni a magyar nemzetiségű nagyszülőkkel. Rendszerint csak ünnepnapokon kóstolhatnak bele édesanyjuk gyermekkori szokásvilágába.

Hiba volna általánosítani a tíz házban tett látogatás tapasztalatait, de Szered esetében ezt nyugodtan megtehetjük. Harmincöt házat szentelnek vízkereszt tájékán. Az átlagéletkor hatvan év (csak a magyarságra vonatkozik). Aki közülük mozgásban nem korlátozott, aktív vallási életet él. Minden vasárnap mennek szentmisére, bár a verseci pap havonta csak egy alkalommal tud eljutni hozzájuk. Lelkipásztor nélkül is a szertartás szerint imádkoznak, felolvasnak az evangéliumból, s eléneklik az alkalomnak megfelelő énekeket

Szagrális tárgyaikat eredetüket tekintve két csoportra oszthatnánk: 1. amit a szülőktől örököltek, 2. s az újabb kori emléktárgyak, amelyek a templombúcsúból eredeztetnek. A régebbi zárandoklatokról nem maradt fenn tárgyi emlék.

A búcsúk és más vallásos szokások – mint az újmiséés szentmiséjén való megjelenés – funkciója vallási érzületből fakad, s egyben a kis létszámú közösség együvé tartozásának a kifejezője is. Nagyszereden a kettő szorosán összefügg. Kegytárgyaik a közelmúlt búcsújáró helyeik migrációját mutatják:

- Pécs, amikor a pápa Magyarországon járt, ők is ott voltak, szervezeten a Verseci Plébánia szervezésében.
- Bánátopolya, minden évben
- Szabadka – Szentkút, egy alkalommal szervezeten
- Doroszló, ide már nem mennek, mert idősek, de régebben több alkalommal is elzarándokoltak
- Nagybecskerek, a templombúcsúra minden évben
- Györgyháza (Velika Greda), ide magánszervezésben jutnak el
- Versec, rendszeresen, mert közel van (30 km)
- Medjugorje, a háború előtt, 1985–90.

A közösségben megélt vallásos alkalmak között a katolikus pap jelenléte a legfontosabb. Lelki táplálékra éhezve számolják a heteket, amikor is lelki gondozásukat Gyuris László verseci plébános látja el.

Transzcendens képzeteik nem kérdőjelezhetők meg. Istenfélők, s úgy ítélik meg a dolgokat, hogy az Isten akaratából fakad. Ő tudja mi miért történik.

Megbékélve az őket körülvevő idegen környezettel, úgy vélik, nem szabad hitetlennek lenni, s egyszer majd kitisztul minden. Esténként, lefekvéskor keresztet vetnek párnájukra.

Valamikor minden településen több társanya (rózsafűzér társulati anya, vezető) is volt. Ma nincs aki vezesse. Versecről küldik ki a titkokat Udvarszállásra és Nagyszerezre, Vatinban már erre sincs szükség.

Régi imakönyveiket féltve őrzik. Helyüknek térbeli sajátossága van, hogy mindig kéznél legyen, illetve látható helyen: szekrényen, konyhakredencen, éjjeli szekrényen, vagy az asztal sarkán. Ha asztalon tartják, akkor erre a célra az asztal sarkára külön terítőt terítenek. Kevés utalás található a kiadványok ajándékozá-sáról. A megőrzött imakönyvek közel egykorúak.

1. Krisztus atyafiság – Keresztény kötelességekre, Budapest, 1898. – Ez öreg-apámé volt – mondja Ambrus Lajos –, amikor 1950-ben hazajöttem a katonaságból, mondja apám: Lajos, elfelejtettem a koporsóba beletenni öreg-apád imakönyvét, legyen a tiéd. Mondom én: Apám, az imakönyvet nem szokták a halott mellé tenni, az az élőnek köll. Ha én meghalok, akkor majd a lányoméké lesz.
2. Katonák Imakönyve – 1916 Budapest (benne ki mikor született)
3. Katolikus Oktató és Imádságos könyv – Egészséges és betegek használatára, Budapest, 1892
4. Makula nélkül való Tükör, mely az üdvözítő Jézus Krisztusnak és Szent Szülőjének életét, úgy keserves kínszenvedését és halálát adja elő, Újfalusy Judit, Budapest, 1909.⁹
Ez az irodalmi jellegű mű három fejezetre tagolódik. Az elsőben A makula nélkül való tükörnek címszó alatt 117 részben olvashatjuk Krisztus Urunk életét. A második fejezet Üdvözítőnknek, Jézus tanításairól szól, ahogy azokat a négy evangélista elénk adja hatvanhét részben. A harmadik fejezet Az apostolok cselekedeteiről, többnyire Saul megtéréséről szól. A könyv első oldalán különös följegyzést találunk Törköly Etelkától, aki 1879-ben született, s akinek a Dicső Szent Antal megjelent. A ma is olvasmányosnak mondható könyvet Törköly Etelka menyé Vidács Erzsébet őrzi. (Vidács Erzsébet, Nagyszerez, sz. 1922.)
5. Orgonahangok
Legteljesebb és legnagyobb énekeskönyv
1000 Énekkel, kiadva 1915-ben Budapesten. Limbacher Gábor említést tesz az 1912-es kiadásról¹⁰
Buzgó Erzsébet tulajdona, az édesanyja halála után reá maradt. Az édesanyja 1921-ben született. Már nem bírom használni – jegyzi meg –, mert nem ezeket énekeljük a templomban.
(Buzgó Erzsébet, sz.1942. Nagyszerez)
6. A ponyvairodalomból egy példányt ma is őrznek:
Szent Anna virágos kertje
Havi boldogasszony emléke

⁹ A könyv első kiadása 1712-ben Nagyszombatban jelent meg.

¹⁰ Limbacher 2001. 317.

Legújabb énekkoszorú

Írta: Varga Lajos Jász-Árokszálláson

Nyom. és kaph. Traub B. és Társánál, Szegeden évszám elmosódva.

Címoldalán vallásos témájú metszetet találunk: Szűz Mária kilenc csillagból álló koronával, széttárt karokkal korongon (feltételezhetően földgömb) áll. Lába alatt a lefelé forduló holdsarló és a kígyó. Mellkasán a Szentlélek galamb alakjában.

(Vidács Erzsébet tulajdona, sz. 1922, Nagyszered)

7. A Loretói Szent-Ház Egyetemes Társulata, 1897-es kiadás, Dani Erzsébet tulajdona, sz. 1923.

Imádságos könyveik az otthoni vallásgyakorlást, Istenhez való fohászkodást segítik. A hívők körében olvasott vallási folyóirat a Hitélet, amelyet az újvidéki Agapé ad ki. Számon tartják megjelenését, várják a lapot. A kis településekre Szeredre, Udvarszállásra és Vatinba a verseci plébános viszi, amikor havonta egy alkalommal ott miséznek. Fejértelepre a székelykevei esperes juttatja el, ugyancsak szentmise alkalmából. Székelykeven a plébánián beszerezhető. Több helyen tapasztaltuk, hogy a kezdetektől fogva összegyűjtve beköttetésre vár. Mindig kéznél van, ami azt jelenti, hogy a régi számokat újból fellapozzák, olvasgatják. Egyébként ez az egyedüli magyar nyelvű folyóirat, amely eljut hozzájuk (Székelykeve kivétel és Versecre késve érkeznek)

Temesvajkóc-Vlajkovac

A település sokrétű nemzetiségi összetételével hívja fel magára a figyelmet. Lakói az igazi szerbek (az adatközlő külön hangsúlyozza, hogy nem az 1990-es évek betelepítetteire gondol, adatközlő: Nedeszki Etel, sz. 1921), oláhok (a magyarság nem nevezi őket románoknak), bulgárok, romák és magyarok. A rendelkezésünkre álló hivatalos adat, mely szerint a lakosság 20%-a magyar, már nem fedi a valóságot. A pillanatnyi hivatalos adatok sem adnának tiszta képet, mert a mai fiatal generáció (10–20 évesig) nem beszéli az anyanyelvét, de hivatalosan még magyar nemzetiségűnek vallja magát. Fejértelephez hasonlóan őket nem zavarja a nemzeti kérdés. Büszkéek arra, hogy minden ott élő nép szokását ismerik és gyakorolják, igaz szerb nyelven. Példaként a magyar karácsony megünneplését hoznám fel. A karácsonyi asztalterítés sok esetben archaikusabb mint a Bácska központi részében némely családoknál. Alma, dió, méz, fokhagyma az asztalra kerül, s a bableves, a mákos tészta szerb nyelvű társalgás közepette kerül elfogyasztásra.

Az eddigiekben vázolt települések a család belső vallási életét jelenítik meg. Temesvajkócnál ama szorosan vett témával nézünk szembe, amely összefügg az egyik legösszetettebb és legvitatottabb emberi helyek egyikével: a halál helyével.

A hely, ami írott és képi formában közvetít azokról, kik ott éltek, azoknak, akik oda látogatnak.¹¹

A kontextus megközelítésében különös fontosságot tulajdonítok a közösség életét meghatározó asszimilációs folyamatnak. Figyelmem arra irányult, hogy a sírjelekre vonatkozó mai sajátos jellegzetességekről képet adjak. Az elhunyt emléket a sírkő fényképpel kiegészítve magyar nyelvű szöveggel interpretálja, az egyén (alany) és az odalátogató között. Így ebben a rendszerben az egyéni identitás védett marad.¹²

Temesvajkócon a temetőben található magyar sírfeliratok üzennek leghívebben a jövőnek. A legtöbb elhunyt neve már csak a szerb írásmód szerint jelenik meg. A közelmúltban, 2000-ben emelt sírkövek vallásos életükről küldenek üzenetet az odalátogatónak, s majdan ötven év múlva is azoknak akik értik és olvasák majd a magyar nyelvű szöveget.

Az 1900-ban elhunyt magyar honvéd sírja egy évszázad elteltével is gondozott, valakik mindig tesznek rá friss virágot. Bízunk benne, így lesz még sokáig.

Sírjelek a köztes identitásról adnak jelet. A sírjel (sírkö), mint szimbólum nem üres, még akkor sem, ha hiányzik róla a kereszt, ami a katolikus világhoz való tartozást közölné, mert így is jelzést ad, hogy valaminek a határán van. Az új kontextus szimbolikus tartalma markánsan mutatja az átalakulást, illetve az összefüggést a közösséggel. A temesvajkóci síremlékek a halottak birodalmában egy élő és változó népcsoport megmaradását vagy eltűnését jelzik egy történelmileg elszigetelt területen. „... a kis tényezők nagy problémákról szólnak” – írja Geertz.

Összefüggések

A dél-bánáti írott és képanyag tartalmi összetétele az ott élő magyarság életének történelmi szakaszait mutatja. Katolikus közösségekről lévén szó kevés a feliratos szakrális tárgy. A szentképek és a keleti ikonok egyidejű jelenléte a közösségek asszimilálódó folyamatára utalnak. Nem jellemző a bibliából vett idézetek írott formájú megjelenítése. Szent énekekből vett idézetet két helyen találtunk. Tükörfelületre komponált virágfüzérrel körülvett templomi énekből vett idézet egy helyen szerepel, ez az ún. kormoskép, amelynek nagy divatja volt a múlt század ötvenes éveiben. Akkor igen nagy területi szóródásban voltak elterjedve.

Archaikus örökségnek tekinthető-e a kultikus tér képzése a lakásokban, hiszen olyan profán helyen fordulnak elő szent és profán tárgyak vegyesen, mint a TV készülék teteje, a hálószoba toalett-tükrén dezodorok és hajkefék közegeiben?

A hagyományos lakótér kialakítás a múlt század közepétől megszűnik, s ezzel egyidejűleg a lakótér szent és profán részre való tagolódása is. A tisztaszoba nappali szobává alakul, a munkatér, a nagyméretű konyha tovább tagolódik: ebédlőre és főzőfülkéire, már van külön gyerekszoba is, s ebben e töbréttű lakásbeosztásban, térelrendeződésben helyet keres magának a kultikus sarok.

¹¹ Szőke 2002. 6.

¹² Boros 2001. 43.

Az emberek belső kényszerből nem tudnak megválni ezektől a tárgyaktól. Nincs téka, nincs ablakbemélyedés, vakluk (vakablak), nincs almárium, eltűntek a padkák. A lakóház egyszerre vált a szent és profán tartalmakkal sűrített hellyé.¹³ A feltételezett kultikus teret szimbolikusan megtaláljuk poharakkal és italokkal együtt a vitrin üveges részében.

Az imakönyvek és kegytárgyak ebben a szigorú térbeosztásban igyekeznek megtalálni archaikus helyüket, s mint említettük több helyen láttuk, hogy az asztalsarokhoz kapcsolódnak. A konyhaasztalból (ebédlőasztalnál is találtunk rá példát) terítővel szimbolikusan leválasztottak egy 30 cm széles sávot, s a szentképek, imakönyvek szent hellyé változtatják a szobabelsőt.¹⁴

Az asztalsarokkal párhuzamosan említést kell tennünk a tűzhely köré csoportosuló fali kegytárgyokról és a kályhák használaton kívüli szerepéről. A háziáldás, ahol van, kivétel nélkül a tűzhely fölött kap helyet, lehet szó villany- vagy szenes kályháról. A házi tűzhelynek még egy keresztény vonatkozásáról kell beszélnünk, mégpedig arról, amikor használaton kívül vannak. Ilyenkor díszes takaróval lefedik a tűzhely tetejét, többnyire kézimunkával és tavasztól őszig, az újrafűtés idejéig a kegytárgyak itt kapnak helyet. Keresztény megszállottságról van-e szó¹⁵ mely tudatuktól független, vagy a tér pusztá kihasználásáról a válszokból nem derül ki.

Szentképeik és kegytárgyaik – bármennyire is nem művészi értékűek – fontos szerepet töltenek be az ott élő kis számú magyarság életében. A nemzeti identitás szempontjából a magánszférába szorult vallásosságnak a családon belül integráló szerepe van. Az ünnepi rítusok elmaradhatatlan elemei a jelesnapok ünnepeinek. S az ünnepi rítusokon még jelen vannak az unokák, akik ha nem is igazán beszélnek nagyszüleik anyanyelvét, lélekben valamit mégis magukkal visznek, s reméljük a tárgyi és képi azonosítókat is megőrzik.

Sokrétű szenttiszteletről nem beszélhetünk. A két központi szent Jézus és Szűz Mária. A legtöbb szentképanyagot ajándékba kapták. Az időseknél fellelhető esküvői ajándékként kapott szentképek, mára már az értékrend teljes eltolódását mutatják. Az 1930–1950 között házasságot kötött fiatal pár nászajándékba egy nagy vagy kettő külsőleg is hasonló (keret, nagyság) szentképet kapott.

A szakrális tárgyak másik csoportját képezik a búcsúhelyekről hozott legkülönfélébb vallási szimbólumot is tartalmazó tárgyak: hajók, vitorláikon Krisztus tövisszorosúval, vagy nyaralásból hozott kagylóval körülkeretezett szentkép.

Nem találjuk szentjeink közül Szent Lászlót, Szent Erzsébetet, a Szent György kultuszt, de nemzeti hőseink portréábrázolása is hiányzik. A fejrtelepi Szent László templom oltárképe Szent Lászlót ábrázolja, melyet Patai László festett. Ez az egyedüli Szent Lászlóra utaló kép. Ugyanakkor kicsiny kis szentképeik féltve őrzött kincsek. Különösen akkor, ha ahhoz személyes élmény, emlék is fűződik. Az újmisék lekipásztoroktól kapott szentképek mind a hat vizsgált település esetében egyformán jelentősek.

¹³ Pócs 2001. 376.

¹⁴ Pócs 2001. 380.

¹⁵ Pócs 2001. 381.